

RECENZIJA

Knyga apie kalbos romantiką poezijoje

Iš lietuvių filologų tik Skirmantas Valentas galėjo parašyti tokią knygą – apie *mėnulio, mėlynojo nulio, lingvistiką*¹. Kodėl tik jis?

Kad parašytum būtent šitokią knygą, visų pirma reikia laikytis štai tokių teorinių nuostatų, postulatų: „mokslinis mąstymas *gali* ir *turi* būti papildytas meniniu pažinimu“ (p. 15; t. p. žr. p. 263; čia ir toliau nurodomi recenzuojamosios knygos puslapiai); „ji [poezija] ne tik meno kūrinys, bet ir terpė, kurioje slypi lingvistikos užuomazgos“ (p. 17). Gal neatsitiktinai šie mokslininko kalbininko teiginiai sutampa su poeto Sigitos Gedos mintimis jo 2006 metų dienoraščiuose: „Lingvistinis atradimas, poetinis – eina išvien, išvien su visais atradimais“ (*Šiaurės Atėnai*, 2008, spalio 10, p. 5). Beje, cituojamas teiginys viešai paskelbtas nuo Valento knygos pasirodymo praėjus vieniems metams.

Kad parašytum tokią knygą, reikia gebėti sieti gana skirtingus interesus: dėstyti istorinę gramatiką ir domėtis vadinamąja konkrečia poezija, poezijos eksperimentais...

Reikia būti tarp lingvistikos, literatūros ir istorijos mokslų.

Ir pačiam būti (bent šiek tiek) poetu.

Monografijoje sakoma: „<...> seniausias lingvistines teorijas skaitome (arba *į s k a i t o m e*) poezijos kūrinuose“ (p. 15; išretinta cituojant). Poezijos skaitytojas, šiukart kalbininkas tyrėjas, siekia *į s k a i t y t i* (arba išskaityti) tada, kai poetas lingvistines teorijas ar lingvistines savo nuostatas ne eksplikuoja, o reiškia impliškai. Ne vienoje knygos vietoje primenama, kad Braziūno ir Gedos poezijai skaityti „būtinai *specialus*, tik studijuojant pasiekiamas, *išankstinis* pasirengimas“ (p. 20), kad poetinį tekstą „bandanti“ tapti istoriją liudijančiu dokumentu, „skaitytojas turi iššifruoti, t. y. iš jo reikalaujama kompetencijos“ (p. 153). Braziūnas ir Geda – ne tik talentingi, bet ir labai apsiskaitę, išsilavinę kūrėjai. Specialių žinių, be kitų šaltinių, jie ėmę ir iš lingvistikos veikalų, sakysim, informaciją apie tai, kuriai gramatinei giminei įvairiose kalbose priskiriama *saulė* (p. 50–53). Poetas gali remtis ir pseudolingvistiniais rašiniais (p. 179), tokiais atvejais poezijos lingvistikos tyrinėtojai, interpretuojančiam tokias teorijas, ypač prireikia specialaus pasirengimo.

¹ Skirmantas VALENTAS. *Mė(lynojo)nulio lingvistika Vlado Braziūno ir Sigitos Gedos poezijoje*. Vilnius: Baltos lankos, 2007. 287 p.

Kodėl kalbininko dėmesį patraukė būtent Braziūnas ir Geda? Todėl, kad jų poetinėje kūryboje lingvistikos užuomazgos yra ypač akivaizdžios, jie esą „ypatingi „lingvistiniai“ poetai Lietuvoje <...>, jų kūryboje galima apčiuopti vientisas lingvistines pažiūras“ (p. 17).

Valentas iškelia dvejopas tų dviejų poetų, rytų aukštaičio Braziūno ir dzūko Gedos, kūrybos jungtis: poetinę (meninę) ir lingvistinę (mokslinę). Išorinė poetinė jungtis yra *mėnulis, mėlynas mėnulis, mėlynas nulis*; šiuos įvaizdžius turinčios abiejų poetų eilutės pateiktos kaip monografijos moto (p. 13). Lingvistinės sąsajos – (metakalbos) elementai, vadinamosios perskaidos, polilingvizmo apraiškos.

Kokios analizės metodikos knygoje laikomasi, kokie keliami tyrimo uždaviniai? Pasak autoriaus, „stengiamasi griežtai laikytis lingvistinių metodų, kuriais atskleidžiamos poetų pažiūros (taip pasiekama savotiška poetinė-lingvistinė „sintopija“), parodoma, kaip meninis tekstas kuria griežtą lingvistinę sistemą, bandoma apčiuopti bendruosius lingvistinius poezijos principus, t. y. parodyti, kaip lingvistiniai modeliai „veikia“ konkrečiame poetiniame tekste“ (p. 18). Dviejų lingvistikų – mokslinės ir poetinės – siejimas yra šios knygos ir kitų šia tematika skelbtų autoriaus publikacijų atskaitos taškas. Pasakymai *poetinė-lingvistinė* arba *lingvistinė-poetinė* (analizė) (p. 35) aptinkami ne vienoje knygos vietoje.

Viename pokalbyje su šios recenzijos autoriumi apie metakalbos reiškinius bei kalbotyros atmainas Skirmantas Valentas išskyrė tris lingvistikas: mokslinę, poetinę ir kasdienę. Pastarąją lingvistiką (įvairių šalių kalbininkai ją įvardija įvairiai: vadina tai *liaudies, visuomenės, tai mėgėjų, tai naiviaja, natūraliaja* ir kt.) šiuo tarpu palikime nuošaly (monografijos autorius jos netyrinėja), žvilgtelėkime į pirmųjų dviejų santykį. Poetinė lingvistika gali būti aprašyta mokslinės lingvistikos metodais (tokius tikslus, kaip matėme, savo tyrimui ir kelia monografijos autorius), o ar gali būti poetine kalba, poetiniu tekstu išdėstyta mokslinė lingvistika, jos teorijos? Valentas mano, kad taip. Todėl jis ieško tų teorijų poezijoje, jų randa ir aptaria pasitelkęs tikrąją, įprastinę, mokslinę kalbotyrą. Ar šis aptarimas yra sėkmingas? Manychiau, kad taip. Beje, skaitydami matome, kad savo analize kalbininkas paremia, tarsi bando pateisinti, „išgelbėti“ lingvistinius poetų pasamprotavimus. Ir patikėję cituotais autoriaus užmojais, analizės nuostatomis, skaitydami jo veikalą negalėsime nepajusti, kad jo autorius yra ne tik mokslininkas tyrėjas ir interpretatorius, bet ir plėtotojas tų poezijos tekstų, į kuriuos jo buvo **į s i s k a i t y t a**. Štai, Antano Baranausko ir Gedos poetiniuose tekstuose aptikus etimologizuojamą *jotvingių* vardą (*Wingejs jodinejo* ir *Jojantis vingiais*), konstatuojama, kad šiuo atveju „poetinė etimologija ne tik ankstesnė, bet ir tikslesnė už kuri laiką buvusį lingvistinį aiškinimą“ (p. 120). Tiesa, tyčiniaus pseudomoksliniais poeto išvedžiojimais (kai poetas pats savo „teorijas“ suvokia kaip žaidimą), rodos, ne visada gėrimasi. „Kaip ir kitose vietose, Geda šiuo atveju b l e f u o j a“ (p. 118, išretinta cituojant), – taip vertinamas eilėraštis „Bronys Savukynas / kildina / prūsus / iš prausti“, kuriame atmetama „lingvistiniu požiūriu nepriekaištinga Savukyno hipotezė“ (p. 118). Jeigu *blefą* suprasime kaip „melagingą aplinkybių išpūtimą“, tai turėsime pasakyti, kad poezijos lingvistikos tyrėjas šiuokart yra itin tiesus.

Šiaip jau aptariamoje monografijoje dažniausiai interpretuojama ir išvados daromos negriežtai, nurodant, kad pateikiama nuomonė, prielaida tėra viena iš galimų, kad ji nesanti galutinė: „Nors ir r e z e r v u o t a i, g a l i m a m a n y t i, kad šiose keliose eilutėse Geda plėtoja kalbų reliatyvumo teoriją <...> (p. 69); „R i z i k u o j a n t tekstą i n t e r p r e t u o t i k l a i d i n g a i, galimas toks aiškinimas <...> (p. 83); „G a l i m a a t s a r g i a i t e i g t i, kad <...> žodžio *pražydo* šaknis yra tautovardžio *litvakas* poetinis (ne lingvistinis) atitikmuo“ (p. 255).

Knygoje daugiausia kalbama apie neįprastinę, netradicinę poeziją, todėl nėra įprastinė ir jos analizė, savita kalbininko dėmesį patraukusių tekstų, kontekstų, kalbinės raiškos ypatumų atranka. Iš esmės toji analizuojamoji poezija yra skirta skaityti, ne klausyti.

Knyga turi tris skyrius: „Elementai“, „Morfologinė perskaida ir rekonstrukcija“ ir „Polilingvizmas kaip grįžimas namo“. Jų išskyrimas visų pirma motyvuotas dviejų poetų kūryboje aptiktais ir susistemintais metakalbiniais bei apskritai poetinės lingvistikos reiškiniais. Atskiro aptarimo yra vertas dažnas tų skyrių skirsnis skyrelis, dažnas jų provokuoja pasvarstymus. Neabejotina, kad, kaip ir poetinius tekstus, Valento knygą kiekvienas skaitys savaip, bent kiek kitaip. Tad toliau – tik viena kita pastaba, viena kita atkarpa iš tų skyrių.

Kurie kalbos sistemos *elementai* poezijoje paprastai aktualizuojami? Pirmiausia knygoje sustota prie raidyno bei garsyno. Pagrįstai pabrėžiama, kad poetinėje gramatikoje nesama griežtos ribos tarp garso ir raidės (p. 26 tt., 195), poetui dažnai nesvarbu tas skirtumas, tuo tarpu kalbininkų darbuose toks neskyrimas laikomas didele fonetikos klaida. Ne vienas poetinės lingvistikos reiškinys knygoje turi platesnį – kitų kalbų – foną; pavyzdžiui, „Išvadose“ sakoma: „<...> kaip ir daugumoje pasaulio kultūrų, aktualizuojamos tos pačios žodžio pradžios, vidurio ar galo raidės, aptinkamos ir atskirai, ir junginiuose, ir eilėraščiuose, aiškinančiuose tiek pasaulio tvarką, tiek kosmoso žūtį“ (p. 258, dar žr. p. 29–44). Aptariama giminės ir linksnio kategorijų, kalbos dalių, supersegmentų poetinė aktualizacija. Pažymėtina, kad ir monografijos autorius savo tekste kalbos mokslo terminus neretai aktualizuoja: jie metaforizuojami arba patenka į metaforų apsuptį (žodžio reikšmės transpoziciją linkstama pažymėti kabutėmis): *abėcėlinė katastrofa*, „*moteriškasis*“ *ė-kamienis pasaulis*, *lemtingasis skiemuo*, *lingvistinė siena*, „*garsų zonos*“, *morfemų* „*kūrimas(is)*“, *morfų* „*sudūlėjimas*“, *raktas į žodžių darybą* ir kt. Vienas kitas šios aktualizacijos atvejis paimtas iš kitų kalbotyros veikalų ar iš poezijos, bet ne viena tokia metafora bus ir paties autoriaus sukurta. Toks kalbėjimo būdas, be abejo, atitinka pasirinktą analizės objektą ir kryptį, gražiai atliepia deklaruojamas ir įgyvendinamas autoriaus nuostatas.

Monografijos autorius nekelia sau uždavinio ryškinti Gedos ir Braziūno individualiojo stiliaus savitumą, jam svarbiausia – ne kas skiria, o kas sieja lingvistinį dviejų poetų pasaulį. Skirtumai nepabrėžiami, juos atidesnis, su poezija daugiau susiduriantis skaitytojas gali pastebėti pats, pats apsispręsti, kurio poeto lingvistinis pasaulis jam artimesnis ar įdomesnis. Vis dėlto kai kur tie skirtumai pasakomi. Pavyzdžiui:

„Lygindami Sigitos Gedos ir Vlado Braziūno gramatinių giminių pasaulį pastebėtu-
me, kad pastarojo poeto pasaulis gerokai „moteriškesnis“ (p. 54). Kalbininkai kar-
tais skirsto kalbas į moteriškas ir vyriškas. Toks skyrimas (aišku, gana subjektyvus)
remiamas fonetika, kalbos garsynu – švelnumo ar šiurkštumo vyravimu. Lietuvių
kalba šiuo atžvilgiu, be abejo, labiau moteriška negu vyriška. Valento pastebėtasis
„moteriškasis“ Braziūno poezijos pasaulis tų eilėraščių lietuvių kalbą daro dar mo-
teriškesnę, tik šiuo atveju tą ypatybę pastiprina ne garsynas, o gramatika. Knygoje
aprėpiama visa to „moteriškumo“ įvairovė: latvybės, tarmybės, archaizmai, autori-
niai gramatiniai naujadarai (morfologinės figūros).

Pateikta įdomiausių pavyzdžių, iš kurių matyti, kad morfemų aktualizacija dau-
gelyje eilėraščių remiasi poetine laisve, išmone: skaidomuose žodžiuose poetai išžiūri
nesamų komponentų. Kita vertus, pabrėžiama, kad išmonė šiuolaikinėje poezijoje
esti pinama su griežta lingvistine etimologija. *Perskaidos ir rekonstrukcijos* tyrimuo-
se Valentui, jo žvilgsniui į poetinį tekstą, ypač būdinga yra siužeto apie Vaišvilką
analizė (p. 142–155); iš poezijos tekstų bandoma rekonstruoti kalbinius ir istorinius
faktus, neprieštaraujančius kalbininkų ir istorikų prielaidoms.

Ne vienoje vietoje iškeliamas lingvistikos ir istorijos žinių siejimas aptariamų
poetų kūryboje. „Lingvistiniams“ poetams lingvistinis pasaulis paprastai rūpi ne pats
savai, jų „poetinis tekstas savotiškai „bando“ tapti istoriją liudijančiu dokumen-
tu“ (p. 153). Lingvistikos ir istorijos sampyną galima iliustruoti kad ir minėtu siužetu
– Braziūno ir Gedos eilėraščiais apie Vaišvilką. Todėl šiais atvejais ypač praverčia
jau minėtas ypatingas poezijos lingvistikos tyrėjo dėmesys istorijai. Nesiribojama
lingvistiniu poezijos pasauliu, kalbininkas duodasi poetinio teksto vedamas į tolimės
(poetiškai „pataisytos“) istorijos įvykius.

Plati, išties lingvistinė poetinė, *polilingvizmo* samprata knygoje atrodo pama-
tuota: įvairiausių jo apraiškų randama nagrinėjamų poetų tekstuose. Jau pirmajame
skyriuje sustota prie Braziūno eilėraščio „Krasnojarsko Birutė“, kuriame lietuviškas
1940–1941 metų trėmimų palikuonės vardas rašomas kirilika: *Iš ledinės tamsos ati-
tirpsta ranka: / Я – Бурме* (p. 26). Tokį rašymą Valentas apibūdina metaforiškai
– kaip „pralaimėtąją abėcėlę“. Panašių *įžvalgų* (tariant nūnai madingu filologijos
žodžiu) ir taiklaus, subtilaus poezijos kalbinių reiškinių įvardijimo aptinkame daug-
lyje recenzuojamosios knygos vietų.

„Polilingvizmo“ skyriuje pirmiausia akys krypsta į skirtingų kalbų žodžius,
frazes viename tekste, grindžiama tokio (kartais iš pirmo žvilgsnio makaroniško)
kalbėjimo prasmė, tikslingumas. Bilingvizmui taip pat priskiriami tarmiškai parašyti
eilėraščiai ir jų „variantai“ bendrine kalba; tokius du eilėraščius – dėl raiškos plano
poezijoje ypatingos svarbos – Valentas yra linkęs laikyti atskirais tekstais (p. 221).
Poetiniams polilingvizmui („kitai kalbai“) skiriamas ir dvejopas to paties žodžio
kirčiavimas (norminis ir nenorminis) tame pačiame tekste, gretimai (p. 211), ir
vienos kalbės kitaip, neįprastai rašomas (kai skaitant galima dvejaip jungti, derinti
skiemenis) – ir dėl to dvejopai perskaitomas – tekstas: *lėmeilėmeilėmeilėmei* (p. 189,
190, 198), galiausiai – morfų „sudūlėjimas“ (p. 210 tt.), kalbos ženkle ir (ne)ženkle

vartojimas (p. 205). Pastaruoju atveju poezija išsilaisvinanti iš nacionalinių kalbų, tai garantuoja jai internacionalumą, „kuris savo ruožtu yra Babilono bokšto idėja“ (p. 207).

Paminėsiu porą lingvistinės terminijos dalykų, kurie nėra tiesiogiai susiję su monografijos problematika (poezijos lingvistika), bet susiję su poezijos kalba. Daugelis lituanistikos specialistų sutiks su tokiu teiginiu: „Gerai žinomas toks poezijos reiškinytis kaip begalinė sinonimika, kai vos ne kiekvienas žodis lengvai tampa kito žodžio sinonimu“ (p. 162). Bet štai rumunų kalbininkas struktūralistas S. Markus (Marcus) tvirtina, kad neribotas sinonimiškumas esąs būdingas mokslinei kalbai, o poetinei – sinonimiškumo nebuvimas². Akivaizdu, kad prieš mus – dvi skirtingos sinonimikos sampratos, tuo pačiu terminu įvardyti visiškai skirtingi kalbos reiškiniai.

Labai marga lietuvių kalbotyros darbuose ir kalbos (bei kalbėjimo, šnekos) funkcijų terminija. Ne čia vieta pradėti jos svarstymus, atkreipsiu dėmesį tik į ypač svarbų terminą – *komunikacinė funkcija*. Valento knygoje, laikantis tam tikros mūsų kalbotyros tradicijos³, nuo komunikacinės funkcijos atskiriama apeliacinė (žr. p. 259). Dabar, jau turėdami žinomosios Jakobsono studijos „Lingvistika ir poetika“ vertimą į lietuvių kalbą⁴, matome, kad atitinkamos funkcijos vadinamos *referentine* ir *konatyvine*. Ar nebūtų tikslinga ir tikslu sakyti, kad visos *kalbinio akto funkcijos* esančios *komunikacinės*?

Koks yra artimiausias Skirmanto Valento knygos kontekstas, ar ji turi bent panašią teorinę atramą lietuvių filologijoje? Apibrėžusiam tokį kontekstą, radusiam tokią atramą recenzentui paprasčiau būtų nagrinėti ir vertinti aptariamąjį veikalą. Deja (o gal – gerai, kad...), tokios atramos nematyti. Tėra paties Valento straipsniai, jo 1997 metų monografija apie lingvistinį pasaulį poezijoje. Kartais net atrodo, kad autorius ir neieško tokio fono, neieško galimų (kad ir tolimesnių, netiesioginių) sąsajų su kitais lietuvių poezijos metakalbos tyrėjais, pavyzdžiui, su literatūrologės Dalios Satkauskytės 1996 metų knyga „Lietuvių poezijos kalbinė savimonė: raidos tendencijos“. Beje, toje knygoje taip pat neminima jokia Valento publikacija, nors jis iki 1996 metų jau buvo paskelbęs ne vieną šios tematikos straipsnį ir studiją „Poezija ir kalba“ (1991). Galį nelinksmi nusišiepti: Lietuva didelė šalis, kur čia viską sužiūrėsi...

Monografijos kalbėsena itin lakoniška: daugelyje vietų į trumpą tekstą suspausta daug informacijos, minčių, pasvarstymų. Kita vertus, knygos autorius yra prasitaręs ir apie tokią savo svajonę – parašyti monografiją apie vieną eilėraščių! Ar tokia knyga būtų neglausta? Tikriausiai irgi glausta. Jeigu *keturiose eilutėse* randamos išdėstytos net trys lingvistinės istorijos (žr. p. 251–254), tai kiek lingvistikos būtų galima rasti – i š s k a i t y t i – *visame* eilėraštyje! Aišku, ne bet kokiam. Poezijoje viskas

² Nurodau iš Bronio Savukyno straipsnio „Apie poezijos vertimų kalbą“ (*Mūsų kalba*, 1971, nr. 7, p. 62).

³ Žr. 2 išnašoje nurodytą Savukyno straipsnį: jame pateikta Romano Jakobsono šešių kalbinio akto funkcijų schema, kurioje, be kitų, išskirtos *komunikatyvinė* ir *apeliatyvinė* (lietuviški Savukyno terminai) funkcijos.

⁴ Žr. *Baltos lankos* 18/19, 2004, p. 5–49 (ypač p. 10, 12).

labai suspausta (tai vėlgi Valento mintis), tad jai aiškinti reikia kur kas didesnio, ilgesnio teksto negu ji pati.

Literatūrologas Regimantas Tamošaitis viename pokalbyje apie literatūrą sako: „Jei neklystu – *siela* – vokiškos kilmės⁵. *Seelen*, ar panašiai. Lietuviškai būtų – vėlė. Bet ji jau gyvena su velniais. Na, čia kalbos romantika, man ji nieko nerėiškia. Siela vis tiek neturi vardo. Lietuviškai – tiesiog *pats*...“ (*Metai*, 2008, 6, 99; išretinta cituojant).

Taigi, kalbos romantika literatūros žmogui gali ir *nieko nereikšti*. Tačiau ji, toji romantika, šį tą *reiškia* Gedai ir Braziūnui, ne vienam kitam poetui. Todėl ji įdomi, todėl ji daug *reiškia* ir *poezijos lingvistikos pasaulio* tyrinėtoji Skirmantui Valentui⁶. Tiesa, konstatuodami vien kalbos romantikos tyrimus susiaurintume tikrąjį aptariamą knygų objektą. Jis gerokai platesnis – dar būtinai reikia pridėti bent jau lingvistinį eksperimentą poezijoje. Jau pačia monografijos antrašte autorius tarsi pasako skaitytojui: man rūpi poezijos kalbos romantika (argi gali būti neromantiška *mėnulio lingvistika?*), man patinka kalbos eksperimentai, kalbos žaidimai (dėl to ir *mė(lynojo)nulio lingvistika*). Vis dėlto svarbiausia knygoje atrodo kalbos romantikos paieškos ir atradimai, kalbos romantika persmelkia visą tyrėjo santykį su poezija. Poetinėje lingvistikoje ir poezijos kalboje Valentui, rodos, įdomiausia tie reiškiniai, per kuriuos galima *ižengti* ir *skverbtis* į istoriją (istoriją pačia plačiausia prasme): į antiką, į viduramžius (beje, autorius šiuos žodžius atkakliai rašo didžiosiomis raidėmis: *Antika, Viduramžiai*), į Šventojo Rašto tekstus, į metraščius, į (galimą) senų senovę, buvusius (ar tik atrodančius buvusius, spėjamus) žodžių santykius, lingvistinių ir poetinių etimologijų sąsajas...

„Poezija yra mįslė. <...> Ir tai, kad parašai vienokį ar kitokį straipsnį ar knygą apie poeziją, tai tik reiškia, kad pasakei savo nuomonę. O kaip ten iš tikrųjų yra, aš nežinau“, – sako recenzuojamos knygos autorius⁷. Kitąkart jis pavadina poeziją lingvistiniu malonumu. Skaitydamas Skirmanto Valento tekstus iš poetinės lingvistikos negali šituo teiginiu netikėti, negali nepajusti, kad jų autorius, paėmęs į rankas poezijos knygą, daugybę kartų bus patyręs tą įkvėptą malonumą.

Kazimieras Župerka

⁵ Jau Kazimieras Būga yra nurodęs, kad „lietuvių *siela* neskolinta iš vokiečių *Seele*, bet jai giminiška lytis“ (Būga K. *Rinktiniai raštai* 1, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1958, p. 106).

⁶ Pirmosios Valento monografijos pavadinimas yra *Lingvistinis pasaulis poezijoje* (Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1997. 175 p.).

⁷ Žr. Sigitos Inčiūrienės pokalbį su Skirmantu Valentu mėnraštyje *Parkas [Literatūros ir meno priedas]*, 2008, lapkritis, nr. 69, p. 4.

